

D. CONCLUSIUNE

LITERATURA, CRONOLOGIA ȘI CIRCULAȚIUNEA, METODA

§ 108. ISTORICUL. — Vom arunca o ochire retrospectivă asupra lucrărilor întreprinse până astăzi spre a studia influența elementului oriental asupra limbii române.

Prima încercare făcută în acéstă direcțiune de către răposatul istoric Rössler este, chiar ca un început, mai mult de cât modestă. Autorului îi lipsia o cunoașteță cât de superficială a limbii române, a originilor și a elementelor ei constitutive. De aceea materialele adunate de dînsul sănătății cu totul insuficiente și adesea confuse prin introducerea unor elemente străine de influență orientală (cum sănătății, între altele, neologismele franceze buclă și tapaj). De aci provine și caracterul pripit și inexact al concluziunii, cum că „influența limbii turcescă s'a mărginit asupra Curții principilor și asupra comerțului din orașele mari însemnate de pe lângă Dunăre“ și „că acest element nou n'a fost niciodată atât de puternic, în cât să reiasă din fisionomia limbii române“¹⁾). Oră cum ar fi însă, studiul lui

¹⁾ Rössler, *Die griechischen und türkischen Bestandtheile im Romänischen*. Wien, 1865. Cf. Gaster în „Columna lui Traian“ din 1886, p.

Rössler, asupra elementelor turcescă în românescă este încă superior monografiei aceluiasi scriitor asupra elementelor neo-grece, unde se amestecă mereu limba populară cu cea neologică, aducând prin aceasta o scădere însemnată cercetării.

In monografia lui Rössler s'a străcurat vorbe ne-turcescă și anume:

românescă: acarce (=măcar ce), ahțiat (d. ahț), bufină și buză (onomatopei), ciocârlan și ciocoiu (d. cioc), jumet (jumă=sumă?);

latine: curcubeu (=concurvus), furtună;

slave: ciocan, ciovică, ciréșă, ciudat, curcan, lele, lubē[niță], tiz, višin;

maghiare: criș[an], dorobanț, giulgiū, sobă;

neo-grece: franzelă, lămâe, năramză;

albaneze: mazăre etc.

La vorbele următoare s'a rectificat în lucrarea nostră etimologia orientală: beșlii, cabazlîc, giamala, haimana, işlic, mucalit, surugiu, ursuz.

Lucrarea răposatului Cihac, coprinsă în al său Dictionar etimologic, conține deja un material relativ însemnat, dar nu încă îndestulător¹⁾. Despre această parte a operei sale s-ar putea dice, că conține prea mult și prea puțin: prea mult, întru cât mărginindu-se a înregistra numai limba vie, a admis și un număr de vorbe de mult eșite din us; prea puțin, de oare ce n'a înregistrat niciodată o treime din turcismele aflătoare în literatura noastră istorică, în special în Cronicele din Muntenia și din Moldova, căruia ca serieră originale ce reproduc cu fidelitate limba

521-524. — Primul care a pomenit de elementul ture în limba noastră, a fost Eliad în al său *Vocabular de vorbe străine*. Bucurescă, 1847.

¹⁾ Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-roman*. Francfort, 1879, p. 541-631. Se pretinde că, în această parte, răposatul lexicograf ar fi fost ajutat de orientalistul maghiar Vámbéry.

epocei, merită o considerațiuie egală cu celelalte monumente ale vechiilor noastre literaturi.

Vorbele neosmanlii, admise de Cihac printre „Éléments turcs“ în Dictionarul său etimologic și care fură apoi reproduse de Miklosich, Sâineanu, Lobel, Rudow etc., se pot repartisa după următoarele categorii:

a) române: aht (d. ah!), buturug (d. buture), daravere (dare-avere), deci (=de-ci), dică (d. adică), găfăiu (onomatopee), naibă (n'aibă!), nunea (d. [a]lunea), ócheș (d. ochiū), terfelese (tîrfă, arch. térfă);

b) latine: cucor (cicon[ia], famen (feminus), formă „cuptor“ (?), genune (cf. ge[he]na, fr. gêne, și suf. -une), mațe (medio-lat. matia „intestine“), teară (tela);

c) slave: agud (lagod), buhař (ruten.), chitař (pol.), dírmoz (cf. bulg. drâmbăs), dubas (rus. dubasă), ierugă (pol. jaruga), miriște (sl. niriște), obuz (vsl. obozí „bagaje“), sinetă (sl. sviničji), téfér (cf. vsl. tvrđdu);

d) neo-grece: alababula și harababura (ἀλλαμπά-μπονλα=venet. alababalà „confusamente“), alămâie (λειμόνι=it. limone), berbant (μπερμπάντης=it. birbante „coquin“), curm (κορμός, trunchiù: cf. it. troncare), fustă (d. φυστάνι), franzelă (φραντζέλα, litt. pâine franțuzescă), locandă (λοκάνδα d. it.), năramză (νεράνζι=venet. naranza), portocală (πορτογάλι d. it. portogallo), tavla (τάβλα d. it. tavola), zarzăr (ζέρζαλον d. pers. zerdalu);

e) maghiare: bechiū (béty), chițean (siezkány), dric (derék), ghiunghiunea (cf. gönge), șarampău (sorompó), șip (sip „lulea“), sobă (szoba);

d) albaneze: céfa (çafa „gât“ d. t. kafa „nuque“: cf. grumaz), moș și moșie (mots); — franceze: dimicaton (demi-coton); — germane: faer (Feuer, rostit dialectal Faier); — tigănesei. baròs (d. =barò „mare“); — neologism oriental: gin (luat d. franceza);

e) de origină obscură: anger, beregata, căptușesc, culbec, cută, gales, ghioint, îndrea, mieriū, tapșan, te-huiū, teică, tépă, tererem, terghie, teşmenesc, tivesc, tues, zimt;

f) în fine vorbe obscure a căror existență ar avea nevoie de a fi documentată: arş (=artan), bârc (=baltă), cucovă (=lebăda), fârfala (=farfara?), vîrtă (=perie), vuvă (=dairea) etc.

La vorbele de mai la vale s'a rectificat în studiuł

nostru etimologia orientală; antep, bezmĕn, bondoc, caraghioz, chezap, coinac, dever, ghiduș, hasran (nu hasan), mertepea, olat, pambriū, soitariū, tablă (nu tablă), tarabă, tighel.

Publicațiunea lui Miklosich, în care grupează diversele elemente turcescă ce au intrat în idiomele din Sud-estul și din Estul Europei (gréca, albaneza, româna, bulgara, sârba, ruténa, rusa și polona), utilizază, cât privesce limba română, materialele aflătore în Rössler și Cihac; iar în suplementele publicațiunii, răposatul slavist ține sămă și de adaosurile coprinse în prima schiță a lucrării noastre¹⁾. Acăstă publicațiune, ca mai târziu celelalte lucrări ale lui Miklosich, conține mai mult materiale brute de cât elaborarea lor științifică (cf. § 17 și 19).

Miklosich, care reproduce întregul material aflat în Rössler și Cihac, mai însără de la dînsul, printre elementele orientale românescă, o sumă de

vorbe grecescă: angara, anghinara, barbun, călțun, chefal, dinar, falangă, florin, marghiol, midie, săpun — mai târziu luate din italienescă;

vorbe slave: bricég (d. briciū), ciocan, ciumă (=t. yumurăk, mer. pușlea, ngr. πανούκλα) etc.

Insuficiența materialului archaic (așa cum se află la Cihac) a îndemnat pe autorul acestui studiu să încerce o exploatare sistematică a influențelor culturale turcescă și să consimneze rezultatele într-o monografie, ce apără în 1885 mai întâi în Revista pentru Istorie și Archeologie a d-lui Tocilescu²⁾. Acea lucrare preliminară a avut

¹⁾ Miklosich, *Die türkischen Elemente in den südost-und osteuropäischen Sprachen*. Wien, 1884; I und II Nachtrag. 1888—1890. Cf. Korsch în „Archiv für slavische Philologie“, vol. VII și VIII.

²⁾ L. Șâineanu, *Elemente turcescă în limba română*. București, 1885. Cf. Tiktin în „Litteraturblatt für romanische und germanische Philologie“ din 1887 (vol. VII, p. 468) și Alexies în „Magyar Nyelvör“ din 1890, vol. XIX, p. 407—412.

apoī onōrea de a fi pusă la contribuțiiune de Picot, Miklosich, Gustav Meyer și mai ales de d. Hasdeu în al seū Magnum Etymologicum.

In prima mea schită s'au trecut printre Elemente turcescă un număr de vorbe de alte origini, și anume : românescă : cercelar (cerceal), dadă, drahiū (=drag fiū), Ielele (=ele), înă (=[ma]mă), nană (nani), sulac (d. sulă), tóca (onomatopee); în fine : diantiū (d. Diū=Vidin); romanice : berlant (it.), bezea (fr. baiser), sabură (lat.), tabin (it.), trapaor (drap d'or) :

slave : bahadırcă (rus. bogatyryka), ciaiū (rus. čai), conteş (pol.), cucii (bulg. kuè=t. koè), farij (bulg.=ar. feres), lascea (pol.), lele, pogace (vsl. pogača), zlot ;

maghiare : bodırlıū (bukdarlo), coroiū (karoly), daraban (darabant=germ. Trabant d. traben), dulăū (dullö), dolfa (=dolca : dolofan), durd-uliū (durda), haidue, ham (hám). iliş (élés), săcalus (szakallás), vamă (vám) ;

apoī neo-grece : arniciu (ἀρνίτιος, de miel), serta-ferta, tîmbar (ngr. ταπάριον=it. tabarro), zinzifil (ζεντέρι), zumaricale „bombónie“ (ζουρτζιά, patisserie) : tigănescă : caravană (karavana „nădragă“) etc. și obscure : artan, bașardină, batal, bostromengher, bulamac, farafastic, ferfēn, firfiric, forfota, mahut, patrim, tîrfa : în fine, rătevă transcripții greșite : clearac (cearasăul=cérai seul), șifotă (=și fotă).

Am omis din studiul nostru următoarele vorbe, car, au fost în genere considerate până acumă ca turcescă :

CATARAMĂ, sinonim cu „copeacă“ și „tortă“, răspândit și în Ardél (vorba figurată în Dictionarul bănațean din sec. XVII), probabil de origine maghiară : ture. kantarma „frein, bride“ necorespunđend nicăi sub raportul formei nicăi sub al sensului. Forma primitivă revine în „Cataram-Vodă“ dintr'un joc de copii (Ispirescu, 31).

CHELFANEZ, a snopi în bătaī (Crăsescu I, 227 : dór mort să fiū, să nu-i chelsănez), pe care Cihaic îl derivă d. t. kefelemek „nettoyer avec une brosse“ (d. kefe „brosse“) : dar pe de o parte, nu cunoscem nicăi-un exemplu de un verb românesc tras de-a dreptul dintr'unul turcesc (§ 26) și pe de alta, sensul figurat nu revine în turcescă, iar cel propriu nu există în românescă.

còfă. vadra, doniță (vorba circulă în Moldova și în Ardél) : faptul că e reprezentată în Dictionarul bă-

năşén din sec. XVII (kofě „cantharus“, kofar, koficzě) exclude derivaţiunea turcescă obișnuit admisă: kova (kofa) „seau“, de unde bulg. serb. kova (kofa), alb. kovă, mer. cofe (covă), ngr. κούβας. Vorba pare a fi fost împrumutată de la Saşii din Ardél: Kufe „cofa“ (d. lat. cupa): aşa s'ar explica și accentul vorbei și respândirea în teritorială.

Adaosele publicate de răposatul Rudow la propria noastră lucrare conțin câteva indicații folositore¹⁾, pe lângă multe erori și fantasii²⁾. Autorul dovedește o vastă lectură aplicată din nenorocire la un material steril și negativ, cum e literatura periodică a Ardélului, localitate în care elementul turcesc e ca și necunoscut.

Și totuși, sub raportul materialului propriu-dică, lucrarea nu-i lipsită de merit și am ținut sămă de acăstă parte pozitivă a ei.

In aceste „Adaose“, unde s'aș admis fără diser-nemînt materialele din lucrările precedente, s'aș introdus o sumă de *ulotria* cu desăvîrșire străine de influență orientală:

vorbe literare cari figuréză exclusiv în poesia artistică, la Alexandri (arslan, caplan, fellah etc.) și mai ales în „Florile Bosforulu“ de Bolintinénu (ai, almee, baibuh, kiahii etc.);

nume proprii de Evrei spaniolă culese din „Anuarul Bucureseiilor“: Albahary, Algasy, Alkalay etc. ; neologisme occidentale : garafă, lazaret, ulan ; vorbe de diferite origini :

românescă: alei (alelei), hașui și hait (onomatopejă) ; — latine: ferentar (ferentarius) ; — franceze: bibile (bibi), chiulata (culata) ; — slave: arapnic, jaf, măgulese ; — maghiare: corhană ; — obscure : bibil, ghimbirdie.

Din numerósele etimologii rectificate în lucrarea

¹⁾ Rudow, *Neue Belege zu den türkischen Lehnwörtern* în „Zeitschrift für romanische Philologie“ din anii 1893, 1894 și 1895.

²⁾ Cf. cele dise s. v. *mamamouchi* (din „Bourgeois gentilhomme“ al lui Molière), citat întruna din Scrisorile lui Ghica.

nóstră cităm : boloza, caragace, carafefiz, carapit, cauzilar, ciutac, emriname, olat, ortoman.

Monografia cea mai recentă asupra acestei materii e a d-lui Lobel Efendi, censor-inspector pe lângă Ministerul de instrucțiune publică din Constantinopole¹⁾.

Chiar din titlul cărții sale resultă ideia ce și-a format o autorul despre elementul oriental în românesce : limba nóstră nu cunoscă nică o singură vorbă arabă sau persană, care să nu fi trecut mai înainte prin filiera osmanlie; adică nică una care să nu prezinte, sub raportul formei și al sensulu, o influență direct otomană (§ 13). Există probabil, între împrumuturile turco-tatare din limba română, afară de osmanlia, elemente cumane și tătare, dar niciodcum arabe sau persane, din simplul motiv că România n'aș venit nică odată în atingere cu aceste popore.

Principalul izvor lexical al autorului a fost Glosarul răposașilor Laurian și Maxim, de aceea lucrarea-î nu oferă nimic care să nu se afle deja în Cihac, chiar și mai ales cât privesce originile orientale. D. Lobel nu aduce nică o citație și nică că pare a bănuia valoarea istorico-culturală a elementului turcesc.

Păcat, căci de la un așa bun cunoșcător al turcei grăite ca d. Lobel ne am fi putut aștepta la o sporire reală a elementelor cunoscute ale osmanliei vulgare, unicul izvor al împrumuturilor românescă.

In lucrarea d-lui Lobel figurază o sumă de elemente străine, cără n'aș nimic a face cu împrumuturile

¹⁾ Lobel, *Elemente turcesci, arăbesci și persane în limba română*. Constantinopole, 1894.

osmanlii și cără se raportă la următoarele două categorii:

a) neologisme de origine orientală și venite prin filiera franceză: admiral, alambic, alcali, alcool, alcov, almanach, algebră, ambră, arsenal, asasin, azard, azur, balcon, balsam, calibră, camfor, carat, caravana, cifră, elixir, fachir, gazelă, girafă, gudron, hașiș, mamec, marabut, mumie, muselină, nabab, nadir, pagodă, paradise, percal, punciū, razzia, salamandru, talisman, tamarindă, zero;

b) vorbe de bazină de diferite origini și anume: române: amăgeu (d. amăgesc), bădărăan (d. bade), fit (=quit), hărăiu și orăcăesc (onomatopei), olan (d. ólă), órzén (d. orz), pisică (onomatopee);

latine: cămașă, orez;

slave: barabană (rus.), boiar, bolovan, buimac, chinovar (rus.), cloșcă, cocén, diblă, doică, drug (rus.), igliță, lobodă, pită, rădvan (rus.=Reitwagen), tabără;

maghiare: bădău, darab, dichiciu, dobă, ghimber, maslac, pușlău (puşlama), samă (sameş), şoim;

neo-grece: dram, frențe, piftie, temeiū;

obscure: aliman, hoț, lambă, murg, otova, sedilă, semenic (siminoc);

necunoscute: cărău (pyrèthre), teriū (bouillie) etc.

D. Lobel a adus etimologii corecte pentru vorbele: amandea, areciu, balbaș, cărcăiac; din contra, următoarele s'a rectificat în studiul nostru: balcăz, bazea, bondoc, ciucurluc, dever, furda, haimana, ichiu, raft.

Intr-o cuvîntare, ținută în 1886 la Congresul de orientalisti din Viena, d. Hasdeu releva lacunele lucrărilor anterioare asupra elementelor turcescă în limba română, și anume: lipsa de „cronologie și geografie a cuvintelor, indicarea viciosităților semantice și a circulațiunii relative“¹⁾ — lacune de cără am căutat să țin strict séma, negreșit în limitele actuale posibile, în forma definitivă a lucrării nóstre, față de care prima elaborare rămâne o simplă schiță.

¹⁾ B. P. Hasdeu, *Sur les éléments turcs en roumain*. Bucuresci. 1886, p. 11. Despre această broșură vede § 110.

§ 109. STATISTICA TURCISMELOR ROMÂNE. — Izvorul principal pentru turcisme în vechea nôstră literatură îl constituie crono grafia, în special cea din Moldova, al cărui cel mai vechi reprezentanță sunt: Grigorie Ureche (mort c. 1650), Miron Costin (m. 1691) și Neculce (m. 1743). Se observă la acești cronicari o progresiune constantă de infiltrare a elementului osmanliu (și tătăresc) și e interesant de a urmări de aproape acăstă continuă sporire a materialulu oriental (cf. § 34^a).

Așa, bunăoară, la Ureche¹), numărul tureismelor este fără restrâns: el nu trece peste vr'o 20 de termini. Afară de titulatura turcescă (agă, capeciū, ienicer, vezir) și de cea tătărescă (Han, mîrzac), întîlnim la dînsul următoarei termini din sfera politică și militară: adet, beşlii, iures, lefeciū, mazil (maziles, mazilie, mazilit), odaie (sensul militar), olac, otac, sangiae... apoi cuvintele: *baibarac* (de origină tătărescă), bulucesc, *duşman*²), halea și hochim (ultimul cuvînt des întrebuitat de acest cronicar).

La Miron Costin³) secerișul este incomparabil mai abundant, nu numai ca extensiune ci și ca fond. Afară de turcismele aflătoare la predecesorul său, avem aici de înregistrat:

1. o sumă de nume proprii: Alaman, Anatol, Arap (arăpesc), Beciū, Cazilbaș, Habeş, Mîsir etc.;

2. un sir interesant de elemente tătare: asaul, Han (hănesc, hănie), bunciu, Calga, *câslă*, ciambul, coş, *duium*, mîrzac (mîrzacie), olat etc.;

¹) Picot, *Cronique d'Uréchi* (glosarul). Paris, 1879.

²) Vorbele redate prin cursive circula și astăzi.

³) Șâineanu, *Glosar la operele lui Miron Costin*, ed. V. A. Urechiă (glosarul s'a opri la litera S). Bucureşti, 1887.

3. vorbe importante sub raportul cultural și cărți așă supraviețuit în limbă:

Agă (agie), *alaiă*, buzdugan, cabaniță, caftan, Caimacanu, celebiă, ceprag, *cerdac*, *chindie*, *ciair*, *ciaus*, cirac, *conac*, *culă*, divan, *dughiană* (dugheniță), ermuluc, *fărăar*, ghiaur, giamie, hadimb, *hain* (hainesc, hainie), hanger, haraciă, ienicer (iniceresc), imbrohor, lagum, lefeciă, *levent*, mecat, *meidén*, *olac* (olăcar), ordie, paic, Pașă (păsie), *raft*, raiă etc.;

4. vorbe politico-militare: altiname, arz (arzehal), balgiă (balgibaşa), balimez, berat, buluc (buluebaşa), busurman, capichehaia, capegibaşa, câzlar-aga, chihiae, culuc, curugiă, Edicula, el-agasi, hasăchiă, hatișerif, muftiă, musaip, oturac etc.

La Neculce cantitatea turcismelor devine covârșitoare: el formază în acăstă privință punctea de trecere între predecesorii și urmași săi. Currentul oriental care ajunge la dinsul destul de considerabil, începe să se reverse în largă piraie la Cantemir și Gheorgache, și amenință să potopescă limba la Văcărescu și Beldiman.

Omițând materialul aflat la Ureche și Miron Costin și ținând exclusiv sămă de elementele de un caracter mai general, menționăm aci (afară de numele proprii Agem, Azac, Bender, Bosna, Bugiac, Cerchez, Crim etc.) următoarele turcisme, care formază deja o parte din stocul definitiv al materialului osmanliu:

aferim, agârlîc, aman, atlaz; băcălie, bacış, baltag, beciă, beilic, beizadea, belea; cadin, cafe, calabalic, caraul, cărvăsarie, casap, chef, chilă, chirie, cialma, cioltar, cișmă, conac; dambla; felegén, ferman; giambaş: hambar, han, harariă, havală, hazna, hendechiă, herghelie, hoge; ibric, imbrihor; lăfă (pl. lefe), levent, lighéu, lipecan; macat, madem, mansup, măraz, mezil,

mesti, meterez ; nafaca, naiū; oca ; para, pehlivan (pehlivanie). perdea; rachiū, rufet; saca, saivan, salahor, salt, saraīū, satara, seimén, serdar, sirmea (=sermaia), subaş, sucman, suliman (şi fig.), surguciū, surgun (surgunie), surlă ; şahmara, şeică, şerbet : tabie, tabulhana, taftă, tain, tambură, telpiz (telpijie), tepsie, tergiman,toiū, tult, tulpan, tutun ; urdie : zaherea, zaman (des întrebuiştă), zapciū (zapcitură), zeebet, zurba (zurbalic).

Celor trei cronicarî moldoveni le corespund cronologicesce cronicariî munteni : Const. Căpitânul (mort c. 1688), Radu Grecénu (m. 1700) şi Radu Popescu (c. 1729). Sub raportul frecuentei elementului oriental, cronicariî moldoveni sunt incomparabil mai bogăti de cât cei munteni.

Iată la ce se reduce, afară de titluri otomane și de nume proprii, vocabularul turcesc al celuia mai pitoresc din acești din urmă cronicari, al lui Const. Căpitânul :

alaiū, alem, antiriū, arpalîc, arz (magzar) ; bairam, barat, Beizadea, beslii, buriū, budzugan ; cadiū, caftan, Caimacan (titlu pămînten), călăuz (sens militar), ciauş, cofterie, conac ; ferman ; giamie : hain, haraciū, hoge ; iazagiū, imam, işlic, iuzbaş ; lêfă (pl. lefi) ; mazil, mecat, meterhanea, minarea ; nafaca ; olăcar, olat ; papuc, pehlivan ; refenea ; salt, saraīū (românesc), seimén, surguciū, surlă : tabulhana, tulpan : zorba.

Lucru curios ! Pe când la cronicariî moldoveni se observă o crescere treptată a vocabularului oriental, la cei munteni din contra el e supus unei continue scăderi.

Astfel, la Grecénu, acest vocabular se reduce (în afară de terminologia oficială) la : aba, cabaniță, cafas, caftan, chilă, chirie, conac, hazna, iureş, lefegiū, otac, salahor, tabulhana, telpiz, zaherea.

Iar la Popescu : caftan, conac, divan, huzmet, menzil, samur, tabie, teptil... adică nu cu mult

superior numărului de vorbe turcescă aflătoare la cronicarul oltén Moxa (c. 1620): alca, bidiviū, hadîm, mahmur, mesti...

Din potrivă, Dionisie Eclesiarchul este îărăști impregnat de turcism, întocmai ca contemporanul său biv-vel Stolnicul Dumitrache, pe când ultimul cronicar din epoca fanariotă, ascuns sub pseudonimul de Zilot Românul, observă o înțelăptă cumpătare și dă prin acăsta scrisorilor săle un caracter mai literar, ceea ce-l apropie de epoca noastră.

Dar pe cât cronicarii munteni se țin ceva mai departe de vocabularul oficial al timpului, pe atât el se etalază în Condicile muntene: cea mai veche, a lui Brâncovénu din 1693, ca și cea mai nouă, a lui Caragea din 1813, oglindesc până la exagerare influența covîrșitoare a stilului oficial al epocii.

Dacă supunem unei analize cronologice alte monumente în care întîlnim cele mai vechi urme ale influenței osmanlii, obținem resultatele următoare.

In glosele slavo-române: 1536 cofterie, dulamă; 1564 frenghi, 1572 giură, 1588 feregă¹).

In catastiful averii mănăstirii Galata (1588): atlaz, benic, bogasiū, caftan, cergă, ciatmă, cutni, ibric, peşchir, sinie, şirineă, taftă, tepezie, zarba²).

In dicționarul slavo-român (c. 1630): alca, bogasiū, cingherésă, coftarie, colun, epinge, gherdan, giurele, mangăr, mozavir, sahaidac, zăgan³).

In fine, în cea mai veche sōie de zestre (1669): agiunăesc, botcea, cergă, chepcea, devetue, festec, gherdan, humuz, ibric, ibrişim, năframă, naramgiū, năstrapă, patcea, peşchir, şalmara, surmai, taftă, tingire⁴).

¹) Hasdeu, *Cuvinte den bătrâni* I, 237-259.

²) Ibid., p. 173-225.

³) Ibid., p. 259 urm.

⁴) Tiktin ap. Tocilescu, *Revista* I, 337-344.

Deoarece, din izvórele trecutului ce conțin urme mult sau mai puțin numeróse ale vocabularului turcesc, trebuie relevate în primul rînd materialul istoric (cronici, documente, condiții) și cel cultural (inventare, foî de zestre, tarife vamale).

Un alt domeniu, cel teologic și etic, care constituie ramura cea mai bogată a vechiilor noștiere literaturi, a rămas cu desăvîrșire străin de orice influență orientală. Se poate admite ca un criteriu *a priori*, că o vorbă reprezentată în texte religiose nu poate fi turcescă. Nu cunoștem un singur exemplu *sigur* de contrariul acestor constatări. Cele două-trei exemple curioase: măscărici și sinonimul său ghiduș, primul în Cazania lui Varlam (1643) și al doilea în Viețile Sfinților de Dosoftei (1683), precum și formele ascrumez „a face scrum“ și toiesc „a face toiș sau sgomot“ (ambele la Dosoftei), nu fac excepție la această constatare generală, căci ele nu sunt vorbe turcescă propriu-dice, ci formațiuni secundare curat românești, primele două diminutive iar ultimele două derivări verbale. Afară însă de aceste câteva casuri de o natură cu totul particulară (formațiunile secundare aparținând mai mult vocabularului indigen), nu cunoștem niciodată un turcism propriu-dicție în întreaga literatură teologică a trecutului; și cu atât mai puțin a prezentului, căci scrierile religiose moderne sunt sau reflexe archaice, sau remaniere după vederi neologice. Acest fenomen își află o explicație suficientă în imprejurarea, că vocabularul nostru teologic este o reproducere servilă a celui slav, că el dobîndise o formă deja stereotipă când influența turcescă începuse să devină populară și în fine că acesta din urmă,

de ordine mai mult materială, era puțin aptă pentru o dictiune solemnă ca cea religiosă.

Transițiunea între literatura veche și cea modernă o formeză poesia populară și o exploare sistematică a elementului oriental în acest important domeniu va putea confirma infiltrarea influenței osmanlii printre straturile poporului românesc din Bucovina, Moldova, Muntenia și Dobrogea.

Fondul *comun* al acestuia vocabular poetic se poate reduce la următoarele categorii:

1. o terminologie óre-cum tradițională, care revine în cea mai mare parte și la cronicară și care formeză substratul cântecelor istorice :

agă, alaiu, arap, arnăut, atlaz, baltag, beiu, bumbara, buzdugan, cădîna, cadiu, caftan, caic, călăuz, cătran, cialma, chilă, chindie, cișmea, ciubuc, conac, cuca, culă, cutnie, deliū, divan, dușman, ferman, gelat, gerid, giamie, ghiaur, guguman, hain (și hainesc), halcea, han-gere, haraciū, harem, hazna, iatagan, ienicer, léfă (și lefegiū), levint, lipcan, mahmudea, mazdrac, mazil, me-cet, Misir, nisfea, olac, orta, pală, pașă (și pașă), peș-cheș, rafturi, raià, rubea, samur, sandal, sangéc (și săngeclesc), saraiu, seléf, sérdar, sofa, spahiū, Stambul, Sultan, taftă, tain, temenea, tipsie, topuz, vătaș, Vizir, zaherea, zurba ;

la cară adăogăm termeni tătăresc speciali Moldovei: arcan, badie, bahmet, haraba; Bugéc, Crîm, Han, Mîrzac ...

2. vorbe relative la traiul țăranului :

anteriū, baibarac, basma, beciu, beniș, borangic, cazan, ciardac, cergă, chebă (ghebă), chimir, ciaeșiră, condur, covată, fermenea, fotă, giubea, hambar, herghelie, ilic, ipingea, lulea, malotea, maramă (năframă), năstrapă, pasta, papuc, rachiū, rávac, saià (haină), şalvară, su(c)man, testemel, tulpan, zăbun ;

la cară adăogăm vorbele ciobănesci: baciū, caval, cioban, cobuz, haidău, ortoman, saià (staul);

precum și terminii proprii acestei poesi: at, belghir, bidiviū, cilibiū, haraṁin, misir (cal)...

3. cuvinte din limba usuală ca:

băcalie, belea, cafea, chef (și chefuesc), ciarșaf, habar, hal, ibrişin, lalea, liliac, macat, masat, micșunea, năut, soiū, ténc,toiū, ziafet; și verbele: co(r)toroșesc, găitănesc, schingiușesc, zoresc etc.

In afara de acest fond comun, constatăm următoarele particularități lexicale.

Poesiei populare din Bucovina (după colecțiunea Marian) îl aparțin :

alaciū, beilic (= angara), bezeda, buga, burungiue, cadîn (= hadîm), dughiană, habaciū, harhalîc, su-baș, zurbagiū; și numele proprii: Balaban, Carabet și Dîrviciū (= Derviș).

Celei din Dobrogea (după colecțiunea Burada) îl aparțin :

aian (și aienesc), arimbaşa (= harambaşa), beilic (de oī), boaz, calpac, canară, cimber, coftarie, ghimuruc, ghiul, ghiviziū, ghizluc, parcea, parmae, pazarghian, poș, raiz, reizicol, saegi (saigesc, saigie), turaliū (galbeni), zavalas (epitetul haiducului Tudor).

Celei din Moldova (după colecțiunea Alexandri) îl sănt proprii :

arnăut (grâu), baș-agă, buluc (adv.), Bogdan (= Moldova), boloza, buzdugea, căpitân-păsa, casap (și cășpesc), cazacliū, căzlarîu, dezghin, dimerlie, gherdan, irmilic, imbrohor, iurușesc, iuzluc, miralaiū, nefer, perdea (de oī), stambólă, șuşanea, tușeciu, urdie, zambólă.

In fine, celei din Muntenia (după colecțiunea Teodorescu) îl sănt particulare:

bairac, bașă, bașbafir, beșlic, beșliū (beslégă), bocealîc, cadîlc, caimacam, caragros, chiabur (și chiabu-reșc), chiul, chesagiū (și chesăgesc), ciadiriū, ciauș, cioltar, ciohodar, delibaşa, dulgheresc, gebrea (și ge-

brăresc), ghiuler-aga, irmiziū, (și irmizele), iuzbaşa, mīraz, nacafa, nafea, odalīc, salavat, saxana, zapciū, zarafir, zarpa.

Trecând la literatura modernă, genul literar mai bogat în vorbe turcescă e cel dramatic, în special comedia: sub acest raport Teatrul lui Alexandri și al lui Caragiale formeză un izvor prețios, ambele completându-se reciproc. Primul oferă tabloul societății noastre sub influența încă covîrșitore (deși în ajun de a dispare) a civilizațiunii orientale¹⁾; celălalt prezintă starea de transiție către o nouă epocă de cultură fără ca procesul dintre trecut și present să se fi terminat definitiv: la primul respirăm încă atmosfera monotonă și servilă a Orientului, la celălalt asistăm la ciocnirea plină de agitări febrile și de comice peripețiilor între cele două culturi opuse. Prin desfășurarea acestuia conflict psichologic, inherent epocelor de transiție și bruscelor transformări sociale, Caragiale a deschis literaturei naționale un nou izvor al comicului: lumea mahala-lelor, al cărui graiū e plin de veleități neologice și de reminiscențe orientale. Pe urmele maestrului a păsit apoi Marion care, în schițele-î din „Viața la mahala“, reproduce uneori cu mult haz limba adesea artificială a acestei pătură sociale.

În fine, genul umoristic propriu-disnic nu poate fi conceput fără o dosă abundanță de vorbe turcescă. Domeniul humorului, ca și al comicului,

¹⁾ Fără interesant pentru aceiași epocă e și romanul lui Filimon „Ciocoil“, un tablou cultural, exact și consciencios, despre societatea română dintră anii 1814–1830.

Deasemenea, „Scrisorile“ lui Ghica conțin amănunte prețioase (deși nu totdeauna exacte) despre aceiași epocă curiosă și astăzi atât de puțin cunoscută.

e inundat de un bogat vocabular special, în care majoritatea o formăză contingentul turc și cel neo-grec. Ambele aceste elemente au pierdut, odată cu suprapunerea culturii occidentale, caracterul lor real anterior și devenind astfel superflue în noua stare de lucruri, ele au căzut prada spiritului satiric. O lectură fie și superficială a operelor lui N. T. Orășanu ar putea da o idee de bogăția acestei mine nesecate, care pare a spori într'una. Cu timpul se va stabili de sigur (dacă acesta nu s'a făcut încă) o limită strictă între elementele seriouse și cele comice (sau ajunse astfel), fie acestea turcesc sau neogrecesci. Si o asemenea limită va reflecta două epoci diferite în cursul influenței orientale: una, mai veche, care a avut timp să prinđă rădăcină în limbă; și alta, din epoca fanariotă, superficială și transitorie...

§ 110. CRONOLOGIA și STRATIFICAREA. — În discursul ce d. Hasdeu a rostit în 1886 la Congresul orientaliștilor și mai târziu în cursul Mag-nulu Etymologie, d-sa a emis principiul de stratificare în considerațunea istorică a influenței orientale, stabilind că limba română cată să po-sădă un sir de urme avare, precenge, cumanane, mongole (tătare) etc. anterioare veniri Turcilor în Europa și deci mai vechi de cât împrumuturile osmanlii. Acest principiu, forte legitim în sine, prezintă însă deficiențe insurmontabile, îndată ce-i vorba de a veni la realitatea faptelor. În-tr'adevăr, cunoșințele în privința acestor resturi de idiome orientale sunt cu totul imperfecte (cumana) și chiar nule (avara, pecenegă); iar întru cât privesce elementele tătare propriu-dise, influența lor nu tocmai veche se limitează la un anumit teritori lingüistic. Pentru ingeniosita-

tea fără săměn a d-lui Hasdeu asemenea dificultăți săt din contra ispite și puternice îmboldiră. D-sa dibue prin originile întunecate ale graiulu românesc și scôte la ivelă o sumă de documente lingvistice despre influență directă a Avarilor, Pecenegilor, Cumanilor, etc. Si aceste resturi de un caracter atât de venerabil, o argumentare dibace caută a le presenta ca tot atâtea achizițiuni sciințifice. D. Hasdeu însoțește obișnuit demonstrațiunile sale etimologice de concluzioni istorice fără importanță.

Din închiegarea opiniuuilor sale răslețe în acéstă direcțiune rezultă o adevărată teorie, ce am putea-o numi „turanică“ și care poate figura alătura de cunoscuta sa teorie traco-dacă. Ea poate fi astfel formulată: ori-ce termin de un caracter archaic (cf. accè, aslam), dialectal (cf. armig), fără popular (cf. baier, pajură) său ce ține de sfera pastorală (cf. baciū, cioban, balegă) — termin care ar indica o prevenință orientală — trebuie neapărat să-și afle originea, nu în osmanlia, ci în vr'unul din dialectele turanice medievale (avar, peceneg, cuman, mongol, tătar...)

Negreșit că maestrul n'a avut ocazia să aplice teoria-l în tot domeniul limbii, Etimologicul oprindu-se la jumătatea literei B; dar în partea publicată se află date suficiente spre a cunoaște și aprecia acéstă nouă doctrină. O discuție serioasă a etimologiilor turanice ale d-lui Hasdeu se impune cu atât mai mult cu cât d-sa (precum am ăs) nu lipsesc a deduce dintr'însele consecuente istorice de mare interes nu numai pentru noi dar și pentru etnografia popoarelor balcanice.

Să luăm dar în de aproape cercetare vorbele românești considerate de d. Hasdeu ca avare,

pecenege, cumane, tătare... și să vedem întru cât ele resistă unei analize obiective a faptelor.

Incepem cu originile cumane ca cele ce prezintă un caracter întru câtva mai positiv, deși dificultățile și incertitudinile în acăstă privință nu sunt mai puțin seriose (§ 9).

D. Hasdeu atribue o origină positiv cumană archaismelor moldovenesci *acce* și *aslam*. Despre cel dintâi d-sa se exprimă astfel (Etymolog. s. v. *acce*):

Nu de la Turci de-a dreptul ați putut Moldovenii să ia acest cuvînt, ci din vr'o altă limbă turanică în care el să aibă sensul general de monetă, fie de aur, fie de argint sau de aramă. În adevăr, în dialectul turc al Cumanilor cără stăpâniseră Moldova în curs de vechi, *akče* însemna „pecunia“, „ban“. Este una din vorbele cumanice rămase în limba română până în sec. XVI și mai încóce.

La acăsta ne mărginim numai a observa (după cele spuse la § 9), că aci nu poate fi vorba de vr'o influență cumană, deoarece Ioan-Vodă bătênd banul moldovenesc din 1573, n'a făcut de cât să introducă în țara sa moneta mărunta turcăscă „*akče*“, care circula de mult în imperiul otoman și în provinciile învecinate.

In privința lui „*aslam*“ d. Hasdeu este și mai explicit. D-sa revină în două rînduri asupra acestui cuvînt, întâi în menționatul discurs și apoi în Etymologicum, susținând astfel cu o îndoită certitudine originea-ř cumană.

Le mot *aslam* „usure“ indique un rapport très intime entre les Roumains et les Comans, à l'époque de la prépondérance politique de ces derniers sur la rive gauche du Danube.

Cuvîntul cuman *astlan* „usure“ nu se află nicăi în dialectul turec osmanli, nicăi în cel uigur, nicăi în cel djagataic, ci numai și numai la Cumană. Despre con-

secințele curat istorice ale acestei etimologii, a se vedea notația mea „Sur les éléments turcs“ (vedă pasajul reprodus mai sus). Aci voi să apăsa asupra următorelor două puncturi:

1º. Până la proba contrarie *aslam* aparținând numai graiului din Moldova, fără a-i se găsi vră o urmă în Ardél sau la Munteană, rezultă că Psalmirea Scheiană, mai veche de cât cea Coresiană, a fost scrisă de un Moldovean.

2º. Disparițunea Cumanilor de pe țările Dunării fiind anterioră sec. XIV, urmăză că cu mult înainte de 1350, adecă înainte de data descălecării Maramureșanilor lui Bogdan-Vodă, Moldova era locuită deja de Români.

Fără să dovedescă un raport intim între Român și Cuman, vorba *aslam* nu e mai veche de cât sec. al XVI-lea (judecând după texte religiose); iar cele două puncturi din concluziunea d-lui Hasdeu că dinaintea următorelor două constatări:

1. vorba figurată în giagata și în rusescă (§ 9);

2. vorba nu poate fi un împrumut direct oriental din cauza existenței sale (ca și exclusivă) în texte religiose moldovenesci, ci e pur și simplu reproducerea formei vechi rusescă *oslam*, reflexul imediat al giagat. *aslam*, „camătă“, un termin familiar multor dialecte tătare și deci și cumană.

Si constatănd acestea, facem cu totul abstracțiune de elementul fonetic: fiind aci vorba de un împrumut vechi (probabil anterior secolului al XII-lea, după părerea d-lui Hasdeu), dintr-o formă cumană *astelan* sau *astlan* nu putea resulta una românescă „*aslam*“.

Despre vorbele ARMIG „armăsar“ (un provincialism bănățean), BAIER și PAJURĂ, d. Hasdeu le crede de origină avară, pecenegă sau cumană,

fără a se decide pentru vr'una din ele. Astfel despre cel dintâi d-sa dice (Etymol. s. v. *armig*) :

Bănăteni vor fi moștenit pe al lor *armig* de la Cumană, de la Pecenegi sau chiar de la Avari, căci cu Tătarii propriu-dîși ei mai că n'aș avut a face nică odată, iar de la Turcii osmanli nu puteau să-l capete.

Bănăteni nu posed un singur element oriental în întregul lor vocabular (§ 34); în Codex Cumanicus nu figurază nică-un *armig*; dacă Pecenegi sau chiar Avari vor fi cunoscut acest termin, nimeni n'o poate sci. Positiv este că astăzi la Română vorba circulă numai în Banat și în valea Crișului alb; dintre popoarele înconjurătoare o posed numai Poloni, Ruși și Ruteni, ceea ce indică imediat o origină tătară. Se poate dar stabili următorul itinerar: giagat. *argamak* „cheval de race noble“ a produs pe de o parte pe rusul *argamak* și pe polon. *rumak* (= aramak, din cauza caracterului fluid al lui g intervocalic), care trece la Ruteni sub aceiași formă; aceștia în fine îl împărtășiră Moților și Bănătenilor. Nu poate fi dar aci vorba de un imprumut direct, ci de reflexul slav al unei vorbe tătare.

Și mai interesantă e expunerea d-lui Hasdeu relativă la vorba „baier“ (ibid. s. v.):

Latin nu este, turcesc nu poate să fie; dar totuși e turanic, adeca rămas la noi de la Pecenegi sau de la Cumană de prin sec. IX, înainte de separațunea Românilor în cele trei ramuri. În dialectul turc oriental sau aşa-numitul djagataic, care se deosebesce de turcul occidental sau osmanliu mai mult de cum se deosebesce limba română de cea italiană, *bai* există până astăzi cu ambele înțelesuri esențiale de „lien“ și de „amulette“: *bay*, lien, charme, enchantement (Vambéry). Din turanicul *bai* Română trebuia să facă dință pl. *baiuri*, după care s-a format apoi un nou singular

analogie: *baiur* sau baiură, *baior* sau baioră, întocmai după cum din vechiul grec γρῦψ, prin pl. gripturi. Românul a ajuns la sing. sgrițor. O paralelă și mai interesantă ne oferă cuvântul „pajură“ sau „pajoră“ sau „pajeră“, care nu este de cât pers. pažan „falco milvus“ (Vullers), adus nouă ca și *baier* de către Pecenegi sau Cumanii sub forma paž, de unde Românii iarăși prin pl. pajuri au căpătat sing. pajură, pajoră, pajeră.

Vorba *baier* (vechiu-românesce *baer*), care revine în dialectul macedonén (baieru „salbă“) și istrian (baieră „plete“), pretutindenea cu sensul fundamental de „legătură“, nu poate deriva dintr'un izvor oriental:

1. din causa caracterului său pan-românesc, cele câteva urme cumane (de pecenege nici vorbă nu poate fi) mai mult sau mai puțin probabile lipsesc în macedo-româna și în istriano-româna;

2. vorba figuréză în texte religiose din Moldova (și încă cu sensul secundar de „amulet“), ceea ce exclude o derivătiune imediat orientală;

3. vorba nu poate fi nici măcar tătară sau giagataică, nefiind reprezentată în dialectele slave de la Nord și neapărținând exclusiv Moldovei, cum e casul cu împrumuturile directe din idiomele tătare (§ 6);

4. în fine, diferența cea mare între giagata și osmanlia presupusă de d. Hasdeu e exagerată: fondul ambelor e identic și raporturile lor mutuale corespund bună-órá celor ce există între graiul muntén și cel bănățén.

Menținem dar până la probe positive că forma primordială a cuvântului e *baier* (iar nu „baiu“) și că adevărata-î origină trebuie încă căutată.

Același lucru îl repetăm în privința etimologiei persane a lui „pajură“.

Nu există românesce nică-un singur persianism, care să nu fie reprezentat și în osmanlia; nu scim și nu se poate sci dacă Cumani și Pecenegi posedau acest termin; dar trecând peste toate acestea, dintr-o formă pažan (cf. sinonimul archaic „zagan“) nu putea resulta în românesce de cât *pajān*, silaba ultimă fiind intonată și deci inseparabilă. O formă ipotetică pecenego-cumană „paž“ e o aserțiune subiectivă și nedemonstrabilă.

La aceste considerații generale s-ar mai putea adăuga și împrejurarea, că vorba nu pare a fi tocmai veche (n-am întîlnit-o de cât în *Istoria ieroglifică a lui Cantemir*) și că e limitată la graiul daco-român¹⁾.

O serie specială de termini orientali, cărora d. Hasdeu se încercă a le da o anticitate cât mai îndepărtată, se referă la păstorit: baciū, cioban, balegă...

Pe baciū și pe cioban d. Hasdeu i-a considerat în totdeauna atât de vechi, în cât i-a raportat într-o vreme la originile dace, odată cu dulău și ortoman (Columna pe 1873 și 1874). În urmă însă a revenit asupra tracismului acestor termini și s'a mulțumit cu o provenință medievală.

Inainte însă de a supune discuționi nouă părere a d-lui Hasdeu, să stabilim aproximativ cronologia celor două cuvinte.

Terminologia noastră pastorală constă din diferite stratificații lingvistice, în cari se pot distinge următoarele seri cronologice:

¹⁾ Din același motiv nu putem admite etimologia cumană (Hasdeu, *Cuvinte I*, 311) a sinonimului „sorliță“ (d. sar „vultur“), o vorbă cunoscută numai în Ardéi și în Banat („șurliță“), și nică pe cea persană (*ibid. I*, 270) a lui „bléndă“ (d. belend „înalț“). o vorbă ce pare a apartine exclusiv Munteniei.

a) latine: vită, boă (berbece, taur), vacă (vitel), ōie (miel), capră (ied), cal (armăsar), iapă (mânz), turmă, păstor, păcurar, pășune, lapte, caș, chiag, unt, zer, staul;

b) române (obscure): brânză, urdă, strungă, traistă, mocan, cărlan, jiniță (cocârtă);

c) slave: bivol, buhaiu, țap, cirédă, stână, tîrlă, izlaz, suhat etc.

d) maghiare: berbință, dulău (düllö = pers. tule; cf. copoiu, ogar), imaș (*nimاش: nyomás), sălaș „adăpostul ciobanilor la munte“;

e) turce: caimac, iaurt (și igurțelă), cașcaval; căslă, odaie (de vite), otac, olum, perdea (de oi), saia, saivan; ciair, herghelie, tamazlîc; caval, chindie; ortoman¹⁾; apoi haidău, saigiu, vătaf — la cară adaogăm (cum vom demonstra mai la vale) baciu și cioban.

Cum se vede, nomenclatura pastorală împrumutată de la Turci nu reprezentă nică-ună din noțiunile fundamentale ale păstoritului, ci mai mult calități și sinonime de ordine secundară. Așa:

alătura de vorbele de baștină „lapte“ și „brânză“ figuréază calități de lăpturi și brânzetură: caimac, iaurt cașcaval (cf. telemea);

¹⁾ Vorba *ortoman* sau *iortoman* (cum ea sună în cântecele din Muntenia) însenuna la început „avut în turme“ și presupune o formă primitivă *iort*, „turmă“ (păstrată încă cu acest sens la Ruteni și la Poloni): în osmanlia *yurt* însemnă „possession, biens-fonds“ iar în tătara „cort nogai“; sensul pastoral al vorbelui său există în turca vulgară (căci numai un împrumut osmanliu ar putea explica circulaținea vorbelui în Muntenia și în special în Oltenia), sau specificarea acestui termen e curat ronjânescă (ca la odaie și odalic, otac, perdea și saivan): într'un cas sau într'altul, ciobaniu munteni transportără vorba, ca multe altele de acăstă categorie, în graiul rutén și polon. Din sfera-l pastorală, aceiași vorbă trebuță apoi la haiduci cu sensul de „voinic, puternic“ precum (în sens invers) *chiabur*, primitiv „puternic“, ajunse apoi să însemneze „forte avut“. vorbind de săteni a căror bogăție și putere stă tocmai în numărul cel mare al vitelor.

alăturea de „stână“ sinonimele câșlă, odaie, otac, perdea, saia și saivan;

alăturea de „pășune“, terminul special ciair (ca slavicul izlaz și maghiarul imaş);

alăturea, în fine, de terminul pan-românesc „păstor“ echivalentele cioban și vătaf, ambele cu o circulațiune mai mărginită.

Caracterul lor secundar resultă și din faptul că sunt ca și necunoscute în vechea noastră literatură: singurele exemple citate de d. Hasdeu la cuvântul „baciū“ sunt luate exclusiv din sfera poesiei populare (și a basmului); același lucru s-ar putea dice și despre „cioban“, pe care nu l-am întîlnit de cât în Istoria ieroglifică a lui Cantemir.

Astfel fiind, nu pricepem solicitudinea arcaisantă a d-lui Hasdeu pentru acești termini și motivele istorice cari îl îndemnă să susține (Etymol. s. v. baciū) :

Cuvântul nostru „cioban“, sinonim cu romanicul „păcurar“, deși persian de origine, totuși ne a venit nouă forte de demult prin Turană, nu însă despre miadădi de la Turcii Osmanlii (după cum și închipuesce Ci-hac), ci despre răsărit: de la acele triburi din vîcîl de mijloc cari l-au lăsat de asemenea Rușilor și Polonoilor și dintre cari Pecenegii și Cumanii în specie au trăit printre Români secoli întregi.

Sub raportul formal, e indiferent dacă vorba „cioban“ se trage de la Osmanlii sau de la Tătarî (fondul lor linguistic fiind absolut analog); nu tot aşa însă staț lucrurile sub raportul etnografic. D. Hasdeu susținând originea exclusiv tătară a vorbei și anterioară contactului cu Turcii osmanlii pe de o parte, e nevoie să dăruescă nu numai sârbei și bulgarei, dar până și turcilor; pe de altă parte ridică astfel o barieră între acest

termin turcesc și ceilalți referitor la sfera pastorală și prin acăstă isolare dă vorbe un relief istoric ce nu-l posedă în fapt. Am spus mai sus, că vorba „cioban“ lipsesce aprópe cu desăvîrsire în vechile texte; dar și circulațiunea actuală este mărginită: Ardelenii, ca și Bănățenii, nu o cunosc și posed în locu-î echivalen-tul latin „păcurar“, odată cu Români din Istria, Dobrogea și Macedonia. În realitate dar, nu numai „păstor“ (care există pretutindenea) dar până și sinonimul său „păcurar“ se bucură de o extensiune teritorială mai mare de cât „cio-ban“, care revine asemenea și la Macedo-Români (alătura de „picuraru“).

Conchidem dar că vorba „cioban“, necunoscută vechiilor nostrilor literaturi religiose și străin fiind la Români din Ardél și din Banat, intrunesce condițiunile istorice ale unei derivațiuni directe din turcesc: el nu-î altminterea de cât un fragment din seria importantă de termeni pastorali românesc originali din osmanlia (§ 105).

Despre originea orientală a vorbei „baciū“ d. Hasdeu dice (*ibid.*):

In tòte dialectele turco-tatare tulpina *bak* însen-néză „regarder, surveiller“, de unde prin sufixul -či : *bakči* „surveillant“. La Români acest cuvînt a dobîndit forma *baciū* și sensul restrîns de „surveillant de la berge-rie“, cu carl ambele, ca un fel de pecete curat românescă, el a trecut apoi la Slav și la Unguri. În se-colul X, când s-a făcut despărțirea între Daco-Români și Macedo-Români, sensul strict ciobănesc al baciului se pare a nu se fi fixat încă pe deplin, și de aceea în dia-lectul macedo-român cuvîntul însen-néză „surveillant de la boucherie“.

La acestea observăm :

1. o formă „*bakči*“ nu există: numele de agent de la verbul „*bakmak*“ sună *bakygy* „celui

qui regarde, qui voit, qui observe, qui soigne“; dar nicăi de la *bakči*, și nicăi de la *bakygy*, s-ar putea vr'odată deduce al nostru *baciū*: de la formele menționate derivațiunea ar suna infailibil „*bacciu*“ și „*bagagiū*“ (tot atât de puțin admisibilă e și etimologia dată de Lobel: *bağy* „sœur aînée“);

2. observațiunea relativă la sensul vorbei în macedo-română cade astfel de la sine;

3. la Români din Banat, al căror grai nu cunoște nicăi un turcism direct, vorba a fost importată de ciobani munteni (mențiunea-și cea mai veche în Dictionarul bănățean din sec. XVII: *bacs*, opilio; *bacse*, frater major natu).

Cât privește originea însăși a vorbei, ea nu e de cât turcul (COBAN)-BAŞ „maître-berger“: la Români din Macedonia (și la Sârbii) cioban-baş are chiar sensul lui „*baciū*“. Sub raportul formal, un să final turc trece adesea românesce în c (cf. cerviciū d. cerviș, dîrviciū d. derviș; cf. arniciū d. arniș=ἀρνίς); din punctul de vedere al sensului, vorba corespunde întocmai: „întâiul cioban“. Evoluțiunea semantică în macedo-română „cel ce strînge seul la „*zalhana*“ nu poate fi de cât rezultatul isolării ulterioare a lui „baş“ de „cioban“: baş „mai-marele“ stânei, apoi capul zalhanalei, o generalizare ce revine și la sinonimul său „vătaf“, primitiv cioban care păzește stâna, apoi căpetenie în genere și în special militară.

Prin lungile migrațiuni ale ciobanilor români la Nord și la Sud, vorba *baciū* se respânde pe de o parte la Unguri, Poloni, Moravi și Slovacă, iar pe de alta la Sârbii și la Bulgari.

In fine, reproducem și argumentarea d-lui Hasdeu relativă la etimologia vorbei „*balegă*“.

Este una din vorbele cele ciobânesci lăsate la Dunăre prin invaziunile popoarelor turanice din vîcul de mijloc. În diferite dialecte tătare circulă până astăzi cu același sens *balgas*, *balgaș* etc. De la Română a trecut cuvîntul la Sârbi (balega) și la Albaneză (baigă). Ruténul „*belega*“ poate să vină de adreptul dintr-un dialect tătăresc.

Dintr-o formă tătară „*balgàs*“, care există altminterea și în osmanlia (balgâm „flegme, pituite“), n’ar putea veni niciodată vorba *balegă*, cu accentul pe prima silabă, ca și în varianta-i macedonénă *bàlică*: acésta în privința formei; apoi circulațiunea vorbei (cunoscută în Ardél și în Banat) precum și faptul că revine în texte religiose săt tot atâtea motive ce se opun unei derivațiuni orientale.

Și acésta cu drept cuvînt, căci vorba pare a fi indigenă.

Deja răpoșațiř Laurian și Maxim susțineař (Glosar, 51) că „e luminat că șiuă că cuvîntul *balegă* vine din *bale*... de la secrețiune pre gură până la secrețiune pe ședut nu este decât un pas...“ Și credem că nu s’ar putea face vr’o obiecțiune seriösă acestei etimologii, care corespunde fără bine sub raportul formal și semantic. Respândirea cea mare a vorbei și caracterul ei pastoral încă vin în sprijinul unei origini indigene.

In acest mod, nicăună din doveđile lingvistice aduse de d. Hasdeu în favórea unor resturi în românesce de idiome turanice dispărute nu resistă datelor actuale ale sciinței. Prin acéstă infirmare a rezultatelor obținute până acum nu vom să contestăm într’un mod peremptoriu existența în limba nostra a unor resturi cumană și tătare, dar până astăzi, cu totă munca depusă în asemenea scrutări, rezultatele nu pot fi considerate de cât ca problematice în cel mai înalt

grad. Și dacă e legitim a se admite *a priori* existența în limba română (ca în bulgara și în maghiara) a unor elemente ante-osmanlii, nu trebuie însă admisă de cât cu cea mai mare rezervă aplicarea acestei supozițiuni istorice în domeniul faptelor.

Dintre diferitele némuri orientale cari s'aú ciocnit în cursul vécurilor cu popórele din valea Dunării, numai Turcií (osmanlii sau tătarí) aú lásat în idiomele din rèsărítul Europei urme numeróse si positive, pe când tóte celealte — Huni, Avari, Pecenegi, Cumani etc. — aú perit cu sunet și ecoul lor îndepărtat pare a fi amușit pentru totdeauna...

§ 110^a. EXTENSIUNEA TERITORIALĂ. — Am stabilit mai sus, că împrumuturile turcescî lipsesc cu desăvîrșire Românilor din Ardél, Banat și Is-tria (§ 32—34). Circulațiunea elementuluî oriental se face dar în coprinsul următor: în Bucovina, Moldova (prea puțin în Basarabia), apoi în Muntenia, Dobrogea și la Româniî din Macedonia. Ceî din urmă nefiind încă studiați sub raportul contactuluî linguistic osmanlii, nevoiți să intem a-î lăsa de o cain dată la o parte și să ne mulțumim cu cele câteva date emise înainte asupra lor (§ 32). Materialul lexical din Bucovina coincide în cea mai mare parte cu cel din Moldova, iar materialul din Muntenia cu cel din Dobrogea. In realitate dar, examinarea turcismelor române din punctul de vedere extensiv, revine pe de o parte la stabilirea elementelor comune cari se bucură de o circulațiune generală în țările numite, iar pe de alta la diferențiarea acelor elemente cari aparțin unuia sau altuia din cele două centre topografice, Muntenia și Moldova.

In acest mod obținem următorul tablou comparativ (omitend nomenclatura specială poesiei populare și basmului):

MUNTENIA	MOLDOVA	MUNTENIA	MOLDOVA
arman	adet(iň)	cianac	
arpagic	amandea	ciapcân	
asmă	arcan	cimber	
asmaciuc	arşin	cimşir	
	avan	cinghel	
babalîc	babacă	ciolac	
baldîr	bagdadie	ciorap	
batalama	bageac	ciorecl	
becher	baibarac	ciortan	
beşlégă	balcâz	cirac	
bozma	benghiň	ciripie	
bucciū	besectea	cişit	
bucmea	bindisesc	ciucurluc	
budulac	bostan	ciufut	
burghiň	boştur	ciulea	
buriň	buluc (adv.)	ciuin	
	buşmachă	ciuruc	
caia	cabaz	ciutac	
căgiň	cafas	conabiň	
caldarîm	caifet	culă	
capangă	calangiň	cumaş	
caragace	câlép	curama	
caranfil	capcană	dainuesc	danga
cărdăşesc	casap	dahiň	dezghin
cat	câşla	dalcauc	dimerlie
cauc	chelimet	dever	duducă
cârcăiac	cherem	dizman	dughiană
cecmegea	chertic	dovléc	dulandragiň
ceplegea	chişléc	dud	
cercevea	chiulug	duium (adv.)	
chepeng	ciair	dulamă	
chervan	ciamur	făraş	fesfesea
chesat	cic(a)ric	farfara	fetnegea
chiostec	cimbistră	fermenea	
chiul	cobuz	filer	
chiulhan	condac	fitil	
ciam	coz	furda	

MUNTENIA	MOLDOVA	MUNTENIA	MOLDOVA
ghilbaş	gavanos	pardaf	pangea
ghimirlie	gherghir	parlagiū	pervaz
ghiobec	ghiduş	peşchir	peştimal
ghiuden	ghigelic	pirpiriū	pistil
ghiveciū	ghiol	poturi	
gianabet		razachie	rěgea
harar	hac	renghiū	ruşet
havuz	halaturi	rîndeа	
haznă (de apă)	halep	sabor	saivan
	haraba	saià (staul)	sanche
	harbuz	samaniū	sapa (calului)
	hasà	sanchiu	schingiu(esc)
	hică	satara (belea)	sugiuc
	hindichiū	saxie	surdue
	huzur	sefertas	surghiun(esc)
inacciū	imirel	sefterea	
indruşaim	irmilic	serpengea	şişanea
iorgan		şaliū	
iorgovan		şaşiu	
iuesucea		şiboj	
laf	lagiverde	şiş	
	loema	talaş	taban
magiun	maraz	tamachiar	tălaşman
magmuză	matara	taman	taşma
maimuță	matuf	tarla	teltea
mămular	melez	tavan	tertel
martac	merchez	tecnefes	trampă
masat	mesunea	telemea	
miambal	muhaier	tembel	
miraz		tenchiū	
mişchet		terezie	
muhurdan		terlică	
muscal		tetrea	
muștea		tibişir	
nălbant	nacafa	tiftic	
nipar	nenéca	tivilichie	
	nufăr	trahana	
olum	odagaciū	turlac	
orşav	ogeac	tuzlucă	
otac		veresie	
		viran	vişinap

MUNTENIA	MOLDOVA	MUNTENIA	MOLDOVA
zarpa	zarif	zefliū	zulf
zelemea	zarnacadea	zevzec	zurba

Aci se pote adăoga vorbele speciale basmelor muntene: abitir, dam, salafiu, saltanat, saxana, şart, tărîm, tevatură etc. și acele nume de colori ce sint particulare descântecelor: ghiurghiuliū, ghiviziū, naramgiū etc.

De asemenea, expresiunile caracteristice în graiul mahalagiilor: cabul (și cabulipsesc), giugiu și giungiurliū, înglindisesc („a se îmbăta“), levent (fig.), mangafa, papugiū (fig.), pastramagiū etc.

In fine, cele câteva vorbe proprii limbii capilărescă: babacă și nenecă, gigea și giugiu-leșc, tali.

După acéastă eliminare a vorbelor de un caracter local limitat, dăm mai la vale tabloul elementelor comune, cari formeză stocul fundamental al turcismelor române (cu omiterea particulelor, a vorbelor esite din us sau rare și a celor relative anume la lumea orientală), elemente reprezentate în mare parte fără echivalente corespunđetore.

Aba	arnăut	basma
abanos	arsic	beciū
abraş(iabraş)	atlaz	belea
acaret(ecaret)	Bacal(băcan)	beltea(peltea)
afion	băcan(lemnul)	berechet
age(a)miū	baciū	bidiviū(bididiū)
aiař	bacış	bina
alaiň (halaiň)	badana(bidinea)	boccea
alışveriş	baga	bocluc (bucluc)
amanet(emanet)	balama	bogasiū
antiriū(antereū)	ham(i)e	boià
arap (harap)	bardac(ă)	boiū

bondoc (bunduc)	chi(h)limbar	dam(b)la
borangie	chilă	dandana
(burungiuç)	chilim	dara
bülgäre	chilipir	darac(tarac)
bulgür	(chelepir)	deliū
bumbac	chimir (chimer)	derbedeū
bursuc	chindie	(derbeder)
Cafea	chior	dimie
caimac	chirie	divan (patul)
cais	chisea (chesea)	dulap
calabalic	ciacâr	dulgher
călăuz(ă)	ciapraz (cepraz)	duşman
calfă	ciardac (cerdac)	duşumea (duşamè)
calp	ciarşaf (cerşaf)	Farfurie
calup (calip)	ciaun (ceun)	fildeş
canat	ciauş	fişic
cănesc	cilic	fistic (fistec)
cange	ciob	fotă
cântar	cioban	fuldul
carpac	ciochină	Găitan
caraghioz	(cinchină)	gârbaciū
caraul(ă)	cioltar	gebrea
câşmîz	ciomag	gherghef
caşcaval	ciorbă	gherdan
câtiñ	ciriş	(ghiordan)
catifea	cişmea (çeşmè)	gliiotura (adj.)
catîr	cit	ghi(o)zdan
catran	ciubuc (cibuc)	ghiulea
cătun	civit	giaba (adv.)
cavaf	colan	giam
caval	coltuc (cultuc)	giamantan
cazan	conac	(gemandan)
cazma	condur	giambaş
erga	copea	giamparale
cerviş (ciriviş)	co(r)torosesc	giantă
chebă (ghebă)	coşcogea	giubea
chef (chief)	(gojgogea)	giuvaer (juvaer)
chel (chiel)	covată	Habar (abar)
chenar	curmal (hurmal)	hagiū (agiū)
cherestea	eusur	haham
(herestea)	cutie	haide! (aide!)
chiabur	Dairea	haimana
chibrit	dalac(talan)	(aimana)

hain	mahmur	para
hal	maidan(meidén)	parmac(líc)
halal (alal)	mangal	pastramă
halat	marafet	patlagea
halva (alva)	maramă	pehlivan
hamal (mahal)	(náframă)	peltic
hambar (ambar)	mărgcean	perdaf
han	marole (marule)	perdea
hap	masala	peruzea
haram (aram)	mascara	pezevenghiū
hareciū (areciū)	me(h)enghiū	pingea
harşa (arşa)	meremet	pişicher
hatır	meşină	Rachiū
havră	mezat	raft
haz	mezeă	ravac
herghelie (erghelie)	mindir (minder)	refenea
Iabaşa (ievaşea)	mintén	revent
iades (iedeş)	mofluz	rup
ialinie (ihnea)	moft	Saca
iamă	moloz	sacâz
iatac (etac)	mosafir (musafir)	sadea
iaurt (igurṭelă)	mosor	saftea (seftea)
ibrie	mucalit	saftian
ibrişim	mucava	sahan
ilic (ilec)	(macava)	sala(l)or
ipîngea (epingea)	murdar	salecâm
iures	muşama	saltea
Lalea	muşteriū	samsar
léfa	Nahit	samur
leş	năhut (nohot)	sarma
levent	naiū (neiū)	satîr
lichea	năstrapă	schele
liliac (flórea)	naz	serum
liliac (paserea)	nazar	sidef (sedef)
liman	nuri	simit
lulea	Oca	sinet (senet)
Macara	odae	sipet
macat	ogur (ugur)	soiū
magaza (magazie)	olac	sopa
malhala	Pacia(v)ură	su(c)man
	pafta	suliman
	paiantă	surlă
	papuc	surugiū

susan	tavă	tulpan
Şaiac (şiiac)	telal	tulumbă
şaică (şeică)	ténc	tutun
şal	tertip	(tiutiun)
şandrama	teşghea(tijghea)	Uluc (ă)
siret (raşinat)	testea (tistea)	ursuz
siret (găitan)	testemel	(hursuz)
Tabac	(tistimel)	vadea
tabiet	tichie (chitie)	vataf (vătaş)
tabla	tighel	vechil
tacâm	tingire	Zăbun (zobon)
taftă	tinichea	zaif
taftur	(tenechea)	za(l)han a
tahîn	tipsie	(salhana)
tain	tiptil	zambilă
talaz	tizie (tezic)	(zambul)
tamazlîc	toiň	zar
tarabă	top	zarahf
taraf	torbă (tolbă)	zarzavat
tarapana	trufanda	ziafet
tas (tés)	tuciň	zor

Un sir de vorbe de origină turcescă se află cele mai multe înregistrate în Vocabularul lui Polysu (de la care aă trecut apoi în Dictionarul lui Pontbriant, în Glosarul Academiei și în opera lui Cihac), a căror circulație n'a putut fi sprijinită prin nici o citațiune. Existența lor îndoieinică sau cu totul trecătoare ne a făcut să le omitem din corpul însuși al lucrării (care conține materiale exclusiv autentice) și să le înșirăm aci, mai mult din dorința de a fi cât se poate mai complet.

Asemenea expresiuni isolate sînt:

acmac, prost (la Polysu, Pontbriant, Glosar și Cihac): în adnotatiunile lui Polysu și **acmăcie**, prostie; — ar. **AHMAK**, sot: bulg. serb. id.

aralîc, interval, în locuțiunea „a face cuiva aralîc“, a-ă face loc, a-ă da răgaz (la aceiași lexicografi); — **ARA-LYK**, interstice (d. ara „milieu“); alb. id., serb. araluk.

arsız, nerușinat (Cihac); — **ARSYZ**, éhonté (d. ar. „honte“); alb. **arsáz** „semet“.

bacalılm, 1. int. om vedea (Polysu); 2. subst. promisiune, perspectivă (Ghica, 365: se întórse cu fagăduielii, *baculimuri*); — **BAKALYM**, id. (d. bakmak „regarder“).

bâhtisesc, a se plătisi (Polysu); — **BYKMAK** (aor. bykty), se dégoûter; bulg. baktisam.

balos, miere (Polysu); — **BAL**, miel (sufixul e obscur).

becriū, desfrinat (Rössler, Cihac) și **becrîltic**, desfrinare (la același); — **BEKRİ**, ivrogne; **BEKRİLYK**, ivrognerie; bulg. serb. bekrija.

bent, mocirlă (Pontbriant, Cihac); — pers. **BEND**, digue; bulg. bent „bassin“, mcr. bent „mocirlă“.

bolbòl, cu belșug (Rössler, Pontbriant, Polysu); — **BOL BOL**, abondamment.

bog, gol (Cihac, care citează și locuțiunea „zidul séde în bos“, la muraille n'est pas assise en pleine); — **BOŞ**, creux, vide.

cafaltic, gustare sau dejun, litt. ce vine înainte de cinea (Polysu); — **KAVALTY** (kahve alty), déjeuner.

capladisesc, a căptuși cu mătăsarie o giubea (Costinescu); — **KAPLAMAK** (aor. kaplady), mettre une doublure; ngr. καπλαδίζω, doubler.

casnă, un fel de gumă (Cihac); — **KASNY**, galbanum.

cehrea, grimașă (Codrescu, Cihac); — pers. **ČEHRE**, mine, visage; serb. čehra, id.

chèciū, chee de surupuri (Cihac); — **EGEČ**, crochet; serb. engeč, id.

ciap, înselăciune (Polysu, Rössler); — **ČEP**, trompeur.

ciarcliu, rotat (Polysu); — **ČARKLY**, muni de roues (d. pers. čark „roue“).

cicriciniu, chirurg care drege scritituri (Barcian?); — **ČYKRYKÈF**, chirurgien (qui remet les membres disloqués); bulg. čakrekčija „bailleul“.

curiac, mică curătură în mijlocul unei păduri (Polysu); — **KORU**, forêt, défends; bulg. kuriia și koriłak „pădure“.

daldisesc, a risca în joc, a urca miza (Polysu, Costinescu); — **DALMAK**, enfoncez; serb. daldisati „a scufunda“.

dîr-mîr (**tîr-mîr**), arababură (Cihac); — **TARMAR**, confus.

dubara, dublă aruncătură în jocul în zară (Cihac); — **DUBARA** (pers. dubare „deux fois“), double deux au jeu de trietrae.

epiēc, aruncătură în care cad doi aşi, în jocul în zară (Glosar); — HEP YEK, doublon au jeu de trictrac (d. hep „tout“ și yek „as“).

furda, flecărire (?) (Cihac) : — FORTA, bavardage.

gabara, fluturaş pe cusături (Gorjan) ; — KABARA, paillette.

ghium, ibric de aramă (Cihac) : — GÜM (gügüm), aiguière de cuivre : alb. gyum.

giumèrt, galantom, darnic (Gorjan) : — GÖMERT (pers. gevahnmerd), libéral, généreux.

gomènă, palamar, otgon (Cihac) : — GOMENA. câble (d. it. gomena) : ngr. γομένα.

gul, hamul dinapoī la catîră (Cihac) ; — ar. GULL, carcan, joug.

ienicicmă, fată sau femeie de curind prostituată, litt. modă nouă (Polysu, Rössler), — YEÑİ ÇYKMA, nouvelle mode qui vient de paraître, nouvelle invention.

iviličiū, svelt (Glosar) : — EVVELKI, premier.

langavie, ornament architectonic de floră și fructe (Glosar, Cihac) : — YILAN KAVI, serpentin, sinueux, en zig-zag (d. yilan „serpent“).

locmagiun, electuar împotriva neputinței bărbătescă (Polysu) : — LOKMAĞUN, aphrodisiaque.

luchiūm, tencuiala de haznale (Cihac) ; — LÖKÜN, sorte de ciment.

mangialic, pîrghie (Cihac) : — ar. MANĞYLYK, grue.

maùză, povară mare, mașină (Polysu) ; — MAVUSA, bâtiment de transport.

muftagiū, avar (Polysu, Rössler, Cihac) ; — MUHTAĞY, mendiant.

muhaiar, nehotărît, nesigur (id.) ; — ar. MUHAYER, qui a le choix libre.

palasçă, patronaş (Cihac) : — PALASKA, giberne (d. ung. palaszk = vsl. ploskva „ploscă“), ngr. παλάσκα.

paraliū, chiabur (Polysu) : — PARALY, id.

sagéc, ciucure (Cihac, care aduce și forma derivată săgecar „ciaprazar“) ; — SAĞAK, frange.

sahin, grăsime (Cihac) : — ar. ŞAHM, graisse.

taban, scandură lungă și subțire (Cihac) ; — TABAN, poutre, traverse.

tedaric, provisiori de vînat (Gorjan : *tedaric* de fin „fourrage“) ; — ar. TEDARÜK, provision, préparatif.

terbiè, sos (Gorjan : *tərbie*, suliman de bucate) ; — **TERBIYE** (ar. *terbiyet*), assaisonnement (des mets), sauce. **tescherea**, rîndeia (Cihac) : — pers. **DESTERE**, petite scie. **tocmac**, ciocan mare ; pl. **tăiețel** (Cihac) ; — **TOKMAK**, maillet.

turluc, cuptor pentru arderea cărbunilor (Stamati s. v. Kohlenmeiler) ; — **TORLUK**, fosse dans laquelle on éteint le charbon.

tuşar, precupeț (Cihac) ; — ar. **TÜĞGAR**, marchand.

MaI toți acești termini aū fost de o întrebuiuțare rară și mărginită : forte puțini numai (ca luchium, tocmacă etc.) se mai aud astăzi în Moldova ; marea lor majoritate însă par a fi simpli parasiți, cari aū dus o existență îndoielnică spre a cădea apoI într'o desăvîrșită uitare.

§ 111. METODA. — Influența turcească directă, sub raportul politic, înceță efectiv la 1821, odată cu epoca fanariotă ; dar acțiunea ei se prelungi încă aproape un deceniu până la ocupatiunea rusă a Principatelor (1828 — 1834), când, sub administrația lui Kisselef, Regulamentul organice desființă o sumă de elemente ale trecutului, de ordine politică, administrativă, judiciară și militară, cari se resimțiau încă de influența seculară otomană.

Dar viața socială cu manierele și portul oriental, cu eticheta și rangurile ei, cu sistemele de monete și măsură, dură cam până la 1850. În acăstă privință o comedie ca „Boierii și Cio-coii“ de Alexandri (a cării acțiune se petrece între ani 1840 și 1850) e de mare importanță culturală și ne poate da măsura transformării radicale operate în organismul nostru social după acăstă dată, când contactul direct cu ideile și instituțiunile din Occident devine o realitate istorică de o continuă durabilitate.

Un deceniu mai târziu și societatea noastră

trece printr'o adevărată metamorfoză: tōte elementele caracteristice ale vechiī societății dispar ca prin farmec sub acțiunea cotropitōre a curentului occidental, său mai bine dīs francez. Ruptura între trecut și present se face într'un mod atât de brusc, achizițiunile culturei europene se substituesc atât de repede unor instituțiuni seculare, încât presentul pentru alte popore formeză pentru noi un trecut adesea îndepărtat sub raportul social, politic și linguistic.

Acēstă reacțiune necesară a dat o lovitură de mōrte instituțiunilor trecutului nu numai de origină turcescă, ci și celor derivate dintr'un izvor slavo-grec. Tōte elementele culturale din sfera administrațiunii, justiției și armatei, ce poporul român și le-a însușit în evoluțiunea-î seculară — slave, grece și turce — aū eșit atunci din circulațiune și aū căutat un refugiu în domeniul istoriei.

Nu aceiași sărtă aū avut'o însă elementele din sfera socială: părăsite de clasa nobilă, schimbătōre și mlădiósă, cele mai multe dintr'insele — și în primul rînd costumul — aū trecut asupra părții conservatōre a națiunii, asupra clasei țărănesci, la care persistă și astădī și va persista mult timp încă. Si tot aşa cu celelalte categorii ale împrumuturilor existente, fie în orașe fie la țară.

Se impune dar, pentru o apreciare mai rațională a influenței străine, acēstă dublă considerațiune: a vorbelor istorice său dispărute și a vorbelor populare cari circulă și astădī.

Derivațiunea orientală se face uneori pe cale indirectă, prin mijlocirea uneia din idiomele balcanice. Astfel, forma verbelor nōstre turcesci

derivă direct din bulgăresce (§ 26), precum elementele turcescă din Banat se datoresc imediat Sărbilor sau Ungurilor din acesta provincie (§ 34).

Alteori, când acelăși elemente românești se află și în turca și în greaca modernă, e mai greu de hotărât itinerarul prin care au intrat în românesce. Astfel: angara (t. angariya = ngr. ἀγαρεῖα), bacala (t. bakala, ngr. μπακαλάς = it. bacallao), marghiol, piftie (pers. pihti = ngr. πητή) etc.

Iată câteva din aceste filiere intermedieri.

Prin intermediu slav: calic (vsl. kalika = pers. kalak „difforme“), ciobotă (rus. čobotū d. tatar. čabata = pers. čabatan „grosses bottes“), șagă (bulg. șagă = t. şaka „badinage“), șofran (vsl. șafraň : fr. germ. safran din ar. za'feran), tăgărtă (sl. = t. tagarğyk „besace“), telégă (rus. teléga = t. talika „voiture“), toiag (vsl. toīagă = t. toyaka „gros bâton“), topor (vsl. toporu = pers. tabar „securis“).

La acestea adăugăm :

ROCMANI pl. ómeni bună cari trăiesc la răsărit între necredincioși și de mila cărora se aruncă în timpul Pascilor găoice de ou în riuri (Mangiuca, Calendar pe 1883: Pascile *Rocmanilor* și Pascile Blajinilor) : — rus. (dialectal) rochman „milos“ din ar. rahman „misericordieux“. De la Români din Bucovina, cari au primit-o de la Ruteni, vorba trecu la Huțianii din Galitia: rachmane și rachmanski velykden „Pascile Rocmanilor“; sărbătorile ce se ține în onoarea lor 25 dile după Dumineca Pascilor (cf. Miklosich, Wanderungen, p. 18 și 21). Moldovenii numesc aceiași sărbătorile „Pascile Blajinilor“ (sl. blažină = ar. rahman), un epitet de un caracter cu totul general, ceea ce exclude ori-ce aluziune mitică: cf. asupra Rocmanilor, Marian în Revista critică literară IV, 129—132 și Ședetorea I, 28—29.

TĂLMACIU, sinonim cu dragoman sau terziman: — vsl. tlǔmač „interprets“ n'are a face cu sinonimul sěu tlükü (cf. Cihac), ci derivă de-a dreptul de la giagat.

tilmač, cum. telmač „interpres“: vorba orientală stă în raport primordial cu tat. til „limbă“.

Prin intermediu maghiar: dulăū (düllö = pers. tule „chien de chasse“), coroiū (karoly = t. káragu), ham (hám = pers. ham „harnachement“), pezmet (peszmét = pers. peksemet „biscuit“), salăş și sălăşluesc (szállás = t. salaş „tente, chau-mière“), şoim (sólyom = t. şahin), vamă și vameş (vám = ar. vam „dettre“).

hacua
La acestea adăogăm :

cicură, galéta (în Moldova) și téva de lulea (în Ardél) : — csútora „embouchure d'un tuyau de pipe, cruchon de bois“ d. t. čotura (čotra) „cruche ou bouteille en bois de forme plate (d. it. ciotola) : bulg. serb. čutura „tivga de apă“. Circulațiunea și sensul vorbei indică o directă provenință maghiară, iar nu osmanlie.

cizmă, sinonim cu moldov. ciobotă, existând și în istriano-română (luat aci din sérbesce): accentul și circulațiunea vorbei indică și aci o imediată derivăriune maghiară (de unde provin și alți termeni profesionali ca astrăgaciū bedrég, dichiciū, şan) : — csizma „botte, bottine“ = t. cizmè, id. (cizmeğī = eizmar), de unde sérb. cizma, alb. și mer. cizme.

Unii termini (primitiv turcesci) ca Beciū și chepenég au fost alterpativ împrumutate de la Turcă și de la Unguri: existența lor simultană în Dobrogea și în Ardél indică acăstă dublă provenință paralelă.

Prin intermediu neo-grec : măcar (§ 25), tafas (*ταϊφάς*, assemblée, troupe = t.-ar. taifa „suite, cortège“), țucal (*τζουκάλη* = t. čukal „pot“), zarzăr (*ζέρζαλον*, abricot = t. pers. zerdalu „petit abricot“) etc. O filieră analogă revine în acele vorbe turcesci, în cari palatalele primitive sunt redate în românesce prin sibilante corespunzătoare : și prin s și și prin t (§ 21).

Tot din neo-gréca se trage și **farmazon** „necredincios,

perfid“ (litt. francmason), sens ce revine deja într'un document al lui Mavroghene din 1787 (Urechia, Istoria III, 108: unii din făcătorii de rele și *farmazoni* au semănat multe feluri de vorbe neadevărate spre spaima norodului): — *παρμαζόνος*, neleguit (d. fr. franc-maçon), mer. *farmazon* „ipocrit, om rău“, rus. pol. *farmazon*, t. *farmason*. Vorba dobîndi de timpuriu un sens nefavorabil din cauza apucăturilor misteriose ale francmasoneriei, introdusă la noi de către Greci în ultimul patră al secolului trecut: de aci *farmazon* „panglicar, seaman“ și *farmazóna* „vrăjitoare“ (Créngă I, 232: fata lui Roș-Impărat este o *farmazóna* cumplită).

In fine, un intermediu sas sau german indică vorba „lăută“ (germ. Laute = t. lauta): cf. Hasdeu, Etymologicum s. v. alăută.

Mai rămâne să considerăm în trăcăt materialul de natură literară sau artificială, ce ne a venit (direct sau indirect) din Orient și care nis'a transmis prin trei canale diferite.

1. Neologismele orientale ce le datorim contactului recent cu cultura franceză și dintre care unele se află menționate în corpul lucrării cu ocasiunea dubletelor lor, populare sau istorice. Astfel :

alcov (cf. cubea), amiral (emir), arsenal (tersana), azur (lazur), beduin (bidiviū), bezoard (panzehru), calibru (calup), caravana (chervan), caravanserai (caravasa), carmin (carmız), gudron (catran), hazard (zar), hordă (urdie), jupă (giubea), magazin (magaza), mascaradă (mascara), moschee (mecet), nabab (naip), odalisca (odalic), sirop (ciorbă), sorbet (şerbet) . . .

Restul acestor neologisme, abstracțiune făcând de terminologia științifică, se reduce la următoarele : ambră, asasin, balsam, camfor, carat, fachir, felah, felucă, garafă, iradea, muezin, meschin, mumie, razzia, şerif, talisman, tarif.

2. Neologisme poetice împrumutate direct

din Orient. Singuriș dintre poetii noștri care au tras în sfera fantasiei lor lumea orientală, au fost Alexandri (în câteva Legende istorice) și mai ales Bolintinénu, în „Florile Bosforuluř“. Acest din urmă a recurs la izvorul însuși de inspirație și a introdus, în poeticile sale descrisori, un număr óre-care de termeni relativi la viața orientală ca :

CERCHEZ, tunica de formă circasiană (I, 234 : Fere-géua se 'mlădie pe kiahiul, bogat *cerchez*).

DALGA, tunica de mătase cu ciucuri de fir (I, 293 : Anterior de selimie cu *dalga* de fir deschis); — dalga „casaque“.

GIN, demon, duh (I, 299 : *Ginii* fantastici ce 'n nöpte se adună); — ar. *gin*, *génie*, *démon*.

HALAICA, sclavă de harem (I, 248 : L'ale *halaicei* cântece de dor); — ar. *halayka*, „esclave, servante“.

HURIE, feciöră promisă de Mahomet în paradis musulmanului fidel; fig. ființă răpitore, dîna (Bolintinénu I, 241 : *Hurie* eșită din ale măril spume : 248 : *Hurióra* edenului dulce ...); — ar. *huri*, „nymph“.

IAŞMAC, vélul turcoicelor (I, 234 : Sub *iaşmac* adus din *Şam*); — *yaşmak*, „voile des dames musulmanes“.

TALICÁ, trăsură ușoară și elegantă (I, 336 : O *talică* se opresce, ocolită de *cavazi*); — talika, „petit chariot à un cheval“ (de unde rus. teléga).

Dar mai ales BÜLBÜLÜ „priveghetore“, paserea favorită a poetilor din Orient, revine sub diferite forme: *biulbiuliță* (Bolintinénu I, 352 : Cântă, biulbiuliță bună, Prelungesc somnul těř), *bulbulucă* (I, 273 : Amoros ca plânsul dragei bulbuluce) și *biulbiulină* (Alexandri II, 313 : O frumosa biulbiulină începușe a cânta)...

Restul acestuia vocabular poetic (ascher, câzlar, cîflie, elcovan, feregea, gianfes, giar, hadîn, hanîmă, imam, namaz, sandal, selemie, siléf; și numele proprii: Anadol, Boaz, *Şam*) se regăsesce printre vorbele istorice; tot așa căciva termini întrebuintați de Alexandri ca: Aliotman (și la Eminescu), chiasfir, hairet (= hiğret) etc.

3. În fine, neologisme recente orientale cără n'aștăzit ajuns încă să fie populare: HAMAM „baie cu abur uscat“: *hamman* „bain“; BECTEMIS, calitate superioară de tutun (Gane III, 198): ar. *pek temiz*, id. (litt. fort et propre); IMAM-BAILDI, un fel de mâncare gătită cu pătlăgele (citațiună la Rudow): *imam bayıldı* (litt. pâmoison de l'imam) „l'aubergine accommodée au beurre“.

Câteva treile aceste serii de termeni orientali sunt de natură să totul artificială și sunt astfel lipsiți de orice interes linguistic. Ca importanță pur literară și recentă, ele n'aștăzit nimic comun cu fondul popular și istoric al influențelor osmanlii. Le-am menționat aci tocmai spre a stabilii acăstă radicală deosebire.

În timpul din urmă cunoșințele noastre relative la epoca fanariotă s'aștăzit înmulțit nu numai cu o sumă de documente indigene, ci și cu relațiunile cronicarilor contemporani greci, scosă treptat la lumină de d-niște Legrand și Erbicénu. Mai ales d. Erbicénu și-a câștigat merite reale prin numerosele sale traduceri din limba neogrecă după scrierile apărute în secolul trecut. Ne am folosit de toate aceste materiale, numai întrucât ele privesc pe Români, căci, în totalitatea lor, ele ar putea procura materia unui glosar special, analog celuia proiectat (și neexecutat) de Legrand la cronică lui Daponte, glosar care ar oglindii multă limbă greacă din secolul al XVIII-lea de către pe cea română.

În traducerea acestor cronicară, d. Erbicénu a adoptat o sistemă de transcriere cu totul eroană și care ar putea conduce la confuziuni regretabile. Se scie că greaca modernă nu posedă sunetele b și g, pe care le înlocuiesc cu mp, ts

și tz: traducătorul hărăzesce¹⁾ limbei române tóte aceste lacune ale alfabetului romaic.

Așa transcrie (p. 59): gembegiziř, τέμπετεῖδες, în loc de gebegii; p. 43: ghemgiziř, γέμετεῖδες, în loc de ghemigii... Tot astfel: otzac (în loc de ogiag), ghezigiř (iazigiř), ghiovas (iova), ţephane (gephane), ţasit (ciașit)...

Dar d-sa conservă nu numai fonetismul ci și formațiunea pluralului grecesc, ca: actenamede, cumbarde (în loc de actinamele, cumbarale), chiatapiđi, chirzaliđi, spahiđi pentru chiatipi, cárjaliř, spahiř... ba chiar (p. 75): bairachiile, ţandiriile (μπαϊράκια, τσαντίρια) în loc de bairacurile, ciadîrurile.

Ca să se pótă vedea mai bine inconvenientul unei asemenea procederă, cităm frazele: (p. 73) a scos *tugiele* (τούγια); p. 62: să anunțe *musdenul* (τὸν μουσδέν); p. 81: nu găsesc *ghiuni* multă (τογιόνι) în loc de *tuiurile*... *mujdea* (traducătorul reproducând finalul acusativului)... *duium* (traducătorul luând silaba inițială drept articol)...

La acestea se adaugă trăduceră incorecte sau imaginare ale vorbelor turcesci: (p. 181) *ghemziř* (cit. ghemigii), tradus cu „ómeni fără căpătăiň“ (în loc de „marinari“); p. 139: *rufeti* (cit. rufeturi), tradus cu „întruniri de ómeni la privelisti“ (în loc de „corporațiuni“); *huzur* „plăcere, chef“ (în loc de „liniște“)... p. 9 și 295: săpte gulade după Ἐπτά γονλάδες în loc de „Săpte Turnuri“ sau Edicule...

Mař întregul material lexical coprins în cronicarii greci se află deja la cronicarii noștri și exemplul acestora (cară sciau binisori grecesce și turcesce) ar fi fost destul de instructiv pentru traducător.

Ană făcut aceste observațiuni dintr'un îndoitor punct de vedere: mai întâi, fiindu-ne temă ca procedarea unuř bărbat așa de meritos să nu găsescă imitatori, continuându-se astfel o anomalie atât de regretabilă²⁾; apoi, să nu ni se

¹⁾ Exemplele de mai la vale sunt luate din *Cronicarii greci care au scris despre Români în epoca fanariotă*. București, 1890.

²⁾ Réposatul Sion, în traducerea lui Fotino, s'a luat după ace-

pótă impută, că n'am tras din activitatea d-sale tot folosul, de órece formele adoptate de traducător sînt incompatibile cu spiritul limbii române.

§ 112. CONSIDERAȚIUNEA FINALĂ. — Slavii și Grecii erau popore de aceiași credință și de acelăși datini cu Românii, de aceia influența lor se resimte în toate manifestările vieții religioase, sociale și intelectuale. O influență de altă natură a suferit limba noastră în curs de secole din partea Turcilor, un popor străin prin religiune, străin prin aspirație. Ce ordine de idei s'aș putut împrumuta în asemenea împrejurări? Limba este, în acest cas, oglinda cea mai credinciosă: ea n'are de înregistrat niciodată o notiune religioasă sau intelectuală propriu-disă, niciodată un verb originar (dar câteva sufixe și particule). Lumea, suprafața pămîntului, corpul omului și sufletul său, viața de familie — în toate acestea nu se află niciodată urmă, niciodată un reflex al elementului turcesc.

Iată dar, din capul locului, o diferență importantă, sub raportul ideal, între influența turcă și cea slavo-grecă. Fiind astfel, niciodată vorbă nu poate fi de vrăo influență artistică sau literară, deórece ambele acestea îmbracă la popoarele ortodoxe un vestiment aproape exclusiv religios.

Despotismul oriental a rămas stereotipat în numerousele dări, cu care aceste țări au fost împovărate în diferite rînduri și dintre care unele au rămas până astăzi neșterse din mintea țăranului. Enumerarea lor este o istorie în miniatură a suferințelor trecutului.

iașă normă, care numai sciințifică nu poate fi: pe o singură pagină (II, 247) se află transcrieri ca tablam-paşa, cempezi-başa, cumpara... în loc de tabla-başa, gebegi-başa, cumbara... cf. II, 157: kiliç-castan = câlăciu-castan ...

Luxul oriental se oglindescă în multiplele numiri de stofe și materii, din cără multe au persistat până astăzi. Acea pestriță varietate de costume și scumpeturi făcea din reprezentanții nobleței nisice adevărate bazaruri ambulante. Acele splendori ale aristocrației noastre trecute au descins treptat totă gradele ierarchiei sociale: după ce făcură fala boierilor și a cocónelor, se abătură pe rînd la preoți și haiduci, la lăutari și țigani, până ce se fixără în coliba ospitalieră a țăranului și a țărancei, spre a duce acolo o viață mai durabilă...

Regnul animal, ca și cel mineral, e puțin reprezentat; din contra, cel vegetal numără un contingent important.

Vorbe relative la casa și d'ale casei, la bucătărie și la produsele gastronomiei orientale, la băuturi și la aparatul fumatului.

Cea mai mare parte a terminologiei comerciale, multe numiri de meșteșuguri, de industrii, de unele și dichisurile respective (unele privitore la păstorit și la țesut).

Vorbe aparținând sferei militare și juridice dispărute în mare parte; câțiva termini de marină și mai tot ce privesce calul.

Un număr de substantive și de adjective cu nuanțe mai adesea nefavorabile.

Afară de acăstă influență pur materială și afară de acțiunea culturală (destul de însemnată, dar astăzi cu totul dispărută), menționăm acțiunea spiritului oriental asupra paremiologiei române, numirile cătorva jocuri sociale și de copii, și a instrumentelor musicale dintre cără unele au persistat până astăzi la păstorii și la țigani și lăutari.

Cu modul acesta, resumând elementele

positive și negative, influența turcescă îmbrățișeză:

pe om, sub raportul traiului său material: nutriment, îmbrăcăminte, locuință; industrie, comerț, comunicațiune;

Natura, reprezentată mai ales prin regnul vegetal;

Statul, cu privirea specială la politică și la arta militară (și acăsta numai în trecut);

societatea: jocuri, melodii, hore etc.

Din contra, domeniile înalte ale religiunii, științei și artei, precum și cercul intim al familiei, au rămas cu totul neatinse de lumea orientală.

Iar sub raportul cronologic și topografic am ajuns la următoarele concluziuni:

Ipoteza despre existența în românescă a unor elemente pre-osmanlii (avare, pecenege, cumane, mongole) n'a fost încă confirmată prin nici un fapt irefutabil (exceptând cele două-trei nume topice cumane);

Imprumuturile tătare, în special nogaice, au un caracter cu totul local (Moldova);

Limba română nu cunoște nici un singur arabism sau persianism, care să nu fi trecut mai întâi prin filiera osmanlie;

Graiul Românilor din Istria, Banat și Ardél nu posedă pe calea directă nici o urmă a vocabularului oriental;

In fine, singura influență orientală, durabilă și apreciabilă, e cea osmanlie, care (străină de literatura religiosă) se reflectă pe de o parte în domeniul cronografiei și al poesiei istorice, iar pe de alta constituie un contingent însemnat al limbii populare de astăzi.